

20. GADSIMTA VĒSTURISKĀS PAAUDZES UN TO IDENTIFIKĀCIJA LATVIJAS IEDZĪVOTĀJU DZĪVESSTĀSTOS

Edmunds Šūpulis (1974) studējis Latvijas Universitātes Vēstures un filozofijas fakultātē, ieguvis maģistra grādu socioloģijā (1999). Strādā par pētnieku LU Filozofijas un socioloģijas institūtā, tostarp Nacionālās mutvārdu vēstures projektā, līdzdarbojies valsts pētījumu programmā *Letonika*. Kopš 2018. gada veic izpēti FLPP projektā par paaudžu atmiņas pārneš. Zinātnisko interešu lokā ir kolektīvās atmiņas teorija un atmiņas politika, mutvārdu vēstures izpētes metodoloģija, identitāšu problemātika.

Kaspars Zellis (1972) ir vadošais pētnieks LU Filozofijas un socioloģijas institūtā, Nacionālās mutvārdu vēstures projektā. Ieguvis vēstures doktora grādu LU (2011). Sarakstījis monogrāfiju *Ilūziju un baiļu mašīnērija. Propaganda nacistu okupētajā Latvijā: vara, mediji un sabiedrība (1941–1945)* (2012). Pētnieciskās intereses saistītas ar sociālo un kultūras vēsturi, ikdienas dzīves vēsturi, propagandas izpēti, kolektīvo atmiņu.

Raksturvārdi: paaudzes, kohorta, vēsturiskā pieredze, atmiņa, dzīvesstāsti.

Ievads

Lai gan dzīvojam vienā laikā, tomēr visi neesam vienaudži, un tas nozīmē, ka sabiedrībā paralēli pastāv dažādas vēsturiskās pieredzes, ko iemieso atšķirīgu paaudžu pārstāvji. Tādēļ var atšķirties arī vērtības, attieksmes un rīcības modeļi. Cilvēku uzvedība, nostādnes mainās dzīves laikā, mums pieaugot, kļūstot vecākiem – laikā, kad no demogrāfijas viedokļa pārvietojamies no vienas vecumgrupas citā. Bet vienā punktā mēs paliekam allaž nekustīgi – allaž piederīgi savai paaudzei. Vai

paaudzes jēdziens ir viennozīmīgi saprotams un vai pašas paaudzes ir skaidri saskatāmas konkrētā sabiedrībā, – šos jautājumus esam likuši raksta pamatā.

Sociālo zinātņu literatūrā, analizējot sabiedrības struktūru, starp tādiem faktoriem kā dzimte, vecums, šķiriskā un etniskā piederība paaudzei ir īpašs statuss. Paaudzes nodrošina dzīves reprodukciju, sociālās informācijas translāciju un vienlaicīgi stabili ilgstamību ar potenciālu izmaiņu ienešanu. Pētnieki cenšas atbildēt, kā vēsturiski veidojas paaudzes un kas, izņemot līdzīgus dzimšanas gadus, apvieno statistiski nodalītās cilvēku kohortas, veicina vai kavē to identitāti un sociālās ietekmes spēju. Rakstā aplūkosim paaudžu fenomena

izpratni, kā tas veidojies 20. gadsimtā, akcentējot paaudzes kā unikālas lokalizācijas sociāli vēsturiskajā laikā, nosšķirot tās no ikdienas izpratnes par paaudzēm kā bioloģiskiem atražošanas cikliem, kad tiek runāts par bērniem un vecākiem jeb “jaunāko/vecāko paaudzi”. Paaudžu analīzē ir veidojušās vairākas pieejas, kas tiek lietotas atkarībā no sociālo zinātņu jomas un pētnieciskā fokusa, – ko pētnieki grib panākt un kam pievērst uzmanību, lietojot paaudžu jēdzienu. Paaudzes jēdziens var būt ļoti ietilpīgs, un to ir pamanījuši paši pētnieki, uzsverot, ka tas apzīmē vairākas realitātes – esamības bioloģisko realitāti, dzīves vēsturisko realitāti, kā arī zināšanu nodošanas epistemoloģisko problēmu¹. Šīs daudzās nozīmes bieži darbojas vienlaicīgi un sniedz nozīmīgu skaidrojumu sociālās pasaules izpratnē. Cik lielā mērā paaudžu jēdziena dažādās interpretācijas un modeļus akadēmiskajā literatūrā var attiecināt uz mūsu sabiedrību, par to diskutējam šajā rakstā.

Daudzās vēsturiskās transformācijas Latvijā ir ietekmējušas paaudžu dinamiku, to formēšanos un pašapziņu. Līdztekus tam arī katra paaudze veido savu atmiņas kultūru un ne tikai pārņem, bet pārkārto kolektīvo atmiņu un definē savu vietu vēsturiskajā procesā. Kā identificēt paaudzi, cik tā ir viendabīga, un kādas ir paaudzes robežas? Nodarbojoties ar mutvārdu vēsturi, strādājot ar biogrāfiskajām intervijām, mums daudzie dažāda vecuma cilvēku dzīvesstāsti kalpo par paaudzes liecību. Cilvēkiem reflektējot par savu dzīves gājumu un tā vai citādi lokalizējot sevi vēstures procesu kontekstā, atmiņu stāsti sniedz iespēju identificēt paaudzi. Raksta noslēgumā, balstoties uz atbilstošiem atradumiem pasaules pētījumos un analizējot Nacionālās mutvārdu vēstures dzīvesstāstu kolekciju, gribam piedāvāt savu skatījumu uz mūsu sabiedrības paaudžu struktūru.

Paaudžu jautājums sociālajās zinātnēs

Paaudžu jēdziena lietojums sociālajās zinātnēs un publiskajos diskursos bieži ir ļoti patvaļīgs un nenoteikts un var apzīmēt atšķirīgus lielumus. Par paaudzēm var runāt kontekstā ar

ģimeni vai vēsturi, attiecībā uz dzimšanas laiku vai vecumu, saistībā ar pēctecību vai vienlaicību. Visbiežāk jēdzienu lieto, ar to saprotot “ģimeniskās paaudzes”, kas apzīmē zināmu radniecības iedalīšanas principu, un paaudzes būtībā ir distance starp vecākiem un bērniem. Te pētnieki diskutē, kāds ir “tēvu-dēlu” nomaiņas ritms – vai paaudzes garums ir 10–15 vai 30 gadi, jo jāņem vērā dažādu kultūru un laikmetu atšķirīgie priekšstati par to, cik ilgi ilgst bērība un kad iestājas briedums vai vecums. Šis t. s. genealoģiskais skatījums veido paaudžu conceptualizācijas vertikālo asi, kur definējums ir saistīts ar dzimtu un pēctecību, uzsvāru liekot uz sabiedriskās dzīves kontinuitāti un reprodukciju². Otrs skatījums, ko vēlamies uzsvērt, ir saistīts ar demogrāfiju un sociokulturālām izmaiņām, kuru aprakstīšanai arī lieto paaudžu jēdzienu, bet jau citā nozīmē.

Šajā rakstā analizētās paaudzes nav tikai nepārtraukti un cikliski viena otru nomainošu vecumgrupu un radniecības “vecāki–bērni” ķēde. Visupirms tā ir vienā laikā dzimušu cilvēku kopa, un tas paver horizontālo perspektīvu uz paaudzēm kā kohortā bāzētām sociālām lokācijām. Ar kohortām saprot kādu līdžīga vecuma cilvēku daudzumu, kas vienlaicīgi saskaras ar noteiktu demogrāfisku notikumu (dzimšanu, iestāšanos skolā vai absolvēšanu, ģimenes dzīves sākšanu u. tml.). Tomēr kohortai, atšķirībā no paaudzes, ir šaurāka un formāla nozīme, kuru turklāt piedēvē no ārpuses – šīs vecumgrupas nošķir institūcijas (skola, armija) un konstruē pētnieki statistisku aprēķinu nolūkā, piedevām cilvēki ar tām neidentificējas. Lai gan paaudzes atskaites punkts ir kādā noteiktā periodā dzimis cilvēku daudzums, tomēr par noteicošo faktoru kļūst laikabiedru savstarpējā piederības sajūta, kas balstās uz kādu kopīgi veidojušos pieredzi, nevis bioloģiskais vecums. Kopējā pieredze, ar to saistītās vērtības un tādējādi attieksmes un uzvedības iezīmes kļūst par paaudzes apraksta stūrakmeni. Viens no pirmajiem, kas paaudzes izpratnē apvienoja objektīvos dzimšanas laika, vecuma bioloģiskos faktorus ar kultūras un subjektīvo interpretāciju lomu, bija sociologs Karls Manheims (1893–1947). Piederība pie vienas paaudzes vai vecumgrupas,

¹ Bristow 2016.

² Burnett 2010.

viņš rakstīja savā programatiskajā darbā, “piešķir šiem cilvēkiem kopīgu vietu sociālā un vēsturiskā procesā un tādējādi nosaka robežas konkrētai potenciālai pieredzei, predisponējot tos noteiktam domāšanas un pieredzes veidam un raksturīgai vēsturiskai darbībai”³.

Klasiskajā izpratnē paaudze formējas kā īpašs sociālais stāvoklis, ko nosaka tas, ka cilvēki piedzīvo sev nozīmīgu vēsturisku pieredzi, un, to kopīgi pārdzīvojot, veidojas zināmā mērā līdzīgas reakcijas, kas izpaužas turpmākajā dzīvē. Paaudzes aizmetņi veidojas socializācijas procesā. Pieaugot mēs pārejam no vienas vecumgrupas citā, bet piederība pie paaudzes tiek saglabāta visu mūžu. Konkrētos laikmeta notikumos transformējas vērtību sistēmas, kuras iemieso, nes tālāk un realizē tās cilvēku grupas, kas tai brīdī atradās plastiskā vecumā, t. i., jaunībā. Manheims uzskatīja, ka svarīgi ir tie notikumi, kas risinās kādas personas jaunībā, un būtisks ir tieši “svaigais kontakts” ar pasauli, kura laikā tad veidojas gan konkrētu cilvēku, gan paaudzes identitāte. Vēsturiskā konteksta nozīmību jaunības gados ir apstiprinājis ASV pētnieku darbs. Viņi veikuši plašu empīrisku izpēti, analizējot vēsturisku notikumu svarīgumu dažādu vecumgrupu kolektīvajā atmiņā, secinot, ka atmiņā izteiktākie ir tieši notikumi jaunībā, un katrai paaudzei tie ir atšķirīgi⁴.

Kopš Manheima kanoniskā teksta publicēšanas ir nostiprinājusies pieeja paaudzes tvert kā kultūras fenomenus sociālās struktūras ietvaros, nereducējot tos uz bioloģisko pēctecību. Pētnieki analizē noteiktu kohortu pozicionēšanos vēstures norisē, kur jāvērs uzmanība uz mijiedarbību starp jauniem dalībniekiem kultūras procesā. Jans Asmans atzīmēja, ka paaudžu atmiņa tiek iegūta vēsturiskā ceļā un ir cieši saistīta ar šīs atmiņas nesējiem, kuriem mirstot vieta tiek dota jaunām atmiņām. Šāda atmiņa, pēc viņa domām, var pastāvēt 3–4 paaudzes.⁵

Straujais vēsturisko notikumu ritms un sociālo izmaiņu temps ir stimulējis rakstnieku, publicistu un pētnieku interesi par paaudžu identificēšanu, nosaukšanu un to aptuveno

robežu iezīmēšanu. Nozīmīgu iespaidu uz paaudžu atšķirību teorijas attīstību un popularizāciju atstāja Viljama Strausa un Neila Hova sarakstītās grāmatas par paaudzēm ASV vēsturē⁶. Par paaudzi viņi uzskata cilvēku grupu, kurus ietekmējuši tie paši notikumi un sociāl-ekonomiskie apstākļi konkrētajā, vienojošajā laika sprīdī. Saskaņā ar viņu paaudžu atšķirību koncepciju, cilvēkiem, kuri dzimuši aptuveni ik pēc 20 gadiem, ir kopīgas iezīmes, kas izriet no vēsturiskās pieredzes, sabiedriskiem nosacījumiem, kā arī tehnoloģiskajām u. c. norisēm. Turklāt viņi uzsver, ka paaudžu nomainai ir raksturīgs cikliskums. Autori izmanto pētnieciskajā un populārajā literatūrā atrodamos paaudžu apzīmējumus: “dižā paaudze”, “klusā paaudze”, “*Baby boom*” un “X paaudze”, “tūkstošgades paaudze”, “Z paaudze”. Lai arī šāda pieeja izskatījās visnotaļ oriģināla un pievilcīga, taču tā tiek kritizēta par to, ka tā rada dažādus grupu stereotipus, kurus izmanto mārketinga speciālisti, politiķi un masu mediji.

Ir pētnieki, kas paaudzes nozīmību pēdējā laika sabiedriskajā attīstībā liek pāri tradicionālajam šķiriskajam dalījuma⁷. Sociālās stratifikācijas kontekstā paaudze tiek nodalīta no hronoloģiski definētas (mūža gadu) kohortas, lai arī, to iekļaujot definējumā, paaudze tiek saprasta kā vecumgrupa, kas kļūst sociāli nozīmīga, konstituējot sevi kā kultūras identitāti. Analizējot Latvijas situāciju, ir svarīgi saprast, ka paaudzes veidošanos nosaka arī dramatiski vēsturiski satricinājumi, jo tā ir “kolektīvā atbilde traumatiskam notikumam vai katastrofai, kas tad apvieno noteiktu indivīdu kohortu ar pašapziņu apveltītā vecumgrupas slānī”⁸. Te gan jāņem vērā, ka ne vienmēr vecumgrupas kohorta apliecina kādu identitāti un tiek apveltīta ar tādu pašapziņu, lai rastos pamats to uzskatīt par paaudzi stingrā nozīmē. Par paaudzi kā iespējamību, kā potencialitāti vai aktualitāti rakstīja jau Manheims. Elisters Tomsons, pamatojoties uz mutvārdu vēstures intervijām ar vairākiem simtiem austrāliešu, savā pētījumā apgalvo, ka cilvēkiem savā vecuma kohortā var būt vēsturiski atskaites

³ Mannheim 1997, 291.

⁴ Corning, Schuman 2015.

⁵ Assmann 2013, 50.

⁶ Strauss, Howe 1991 u. c.

⁷ Edmunds, Turner 2002.

⁸ Turpat, 12.

punkti, tomēr šīs kohortas ne vienmēr apzinās sevi kā atšķirīgu paaudzi⁹. Viņš piekrist, ka paaudzes tiek kaldinātas jaunības gadu kopīgā iespaidīgā pieredzē. Pēc tam paaudžu pašapziņa tiek veidota un konsolidēta to cilvēku atmiņā, kas izmanto paaudzes kolektīvās identitātes reprezentācijas savas biogrāfijas izpratnē. Analizējot intervijas, viņš nonāk pie slēdziena, ka pašā pēckara Austrālijas sabiedrībā ir tikai viena t. s. “60. gadu paaudze”. Arī mūsu reģionā šī ir pieminēšanas vērtā paaudze¹⁰, taču vai ar tādu pašu nozīmi Latvijā?

Ieskats paaudžu pētījumos Latvijā un valstīs ar līdzīgu vēsturisko pieredzi

Lai kartografētu Latvijas sabiedrības paaudzes, ir vērts ielūkoties kaimiņu zemju pētnieku darbos, kur līdzīgu vēsturisku procesu rezultātā varētu būt veidojušās salīdzināmas paaudžu kopas. Postkomunistiskajā Austrumeiropā atšķirīgās paaudzes aprakstījuši Krievijas sociologi, pētnieki Polijā, bijušajā Dienvidslāvijā un Igaunijas antropologi, kas izmanto mutvārdu vēstures pieeju. Savā grāmatā, jautājot, “kā paaudzes atceras”, Monika Palmbergera¹¹ ir analizējusi dažāda vecuma cilvēku naratīvus par pagātni Dienvidslāvijā. Viņa identificē trīs dažādas paaudzes atkarībā no tā, kā tās pozicionē sevi attiecībā pret vietējās vēstures dominējošiem naratīviem, īpaši saistībā ar vairāku karu pieredzi šajā reģionā. Līdzīgu paaudžu dalījumu piedāvā cita pētniece, analizējot ukraiņu minoritāti, kas pārvietošanas rezultātā nonākusi Polijas ziemeļos¹². Pētījumā par kolektīvo atmiņu un nacionālo identitāti Aleksandra Vanglere par savu uzdevumu uzskata paaudžu atšķirību aprakstīšanu attiecībā uz nacionālās identitātes veidošanos un vēsturisko notikumu interpretāciju. Analīzes gaitā paaudzes, saskaņā ar Manheimu, tiek definētas atkarībā no cilvēku pieredzētiem notikumiem “formējošā vecumā” jeb jaunībā (starp 12 un 24 gadiem), kas tad nosaka atcerei būtiskus pagātnes references punktus un

caur to tagadējās situācijas interpretāciju, tai skaitā arī viņu nacionālās identitātes izpratni.

Krievu sociologs Jurijs Levada, izstrādājot savu paaudžu struktūru, atzīmējis, ka paaudzes sociālā nozīme nevar tikt mērīta ar “vairākuma” vai “masu” noskaņojumiem un pieredzēm, ko reprezentē sociālo aptauju rezultāti¹³. Vēstures procesa socioloģiskajā analīzē ir jāreķinās nevis ar demogrāfiskām grupām, bet ar noteiktām nozīmīgām paaudžu grupām vai struktūrām. Viena liela perioda, piem., gadsimta ietvaros, var tikt izceltas paaudzes, kas nosaka noteiktus uzvedības piemērus vai rāmjus, domas, noteiktu simbolu komplektu u. c. paaudzes raksturlielumus. Paaudzes tēli veidojās noteiktās grupās, kuras var būt masveidīgas vai arī elitāras. Ja sekojam elitārajai paaudzes koncepcijai, kura akcentē personību lomus visas paaudzes (un ne tikai), pagātnes, vērtību un nākotnes ilgu formēšanā, tad veidosies savdabīga 20. gadsimta paaudžu struktūra, no kuras daudzi “mazi” vēstures subjekti vienkārši izkrīt ārā. Latvijā kā piemēru varam minēt t. s. nacionālkomunistus, kuru darbība 50. gadu beigās ir akcentēta tikai elites – partijas, zinātnes, kultūras pārstāvju – dzīvesstāstos, turpretim lielākajam vairākumam šis politiski nozīmīgais process paliek nepamanīts, un par to cilvēki nereflektē. Tāpat jāņem vērā, ka mutvārdu un dzīvesstāstu projektu galvenais motīvs ir bijis dot vārdu tiem slāņiem, kas lielajos vēstures naratīvos tiek ignorēti.

Visa vēsture ir paaudžu nomaņas process, bet tas, cik atšķirīgi rit vēsturiskie notikumi dažādos pasaules reģionos, nosaka paaudžu līdzības vai atšķirības konkrētajās sabiedrībās. Mums vistuvākās pagājušā gadsimta vēstures procesos ir Baltijas valstis, un tur pētnieki ir mēģinājuši sistemātiski pievērsties paaudžu analīzei. Tāpēc viņu sniegums mums ir ļoti būtisks, velkot paralēles un izstrādājot savu vēsturisko paaudžu koncepciju. Vadošo jomas pētnieku ilgstošais darbs, “kartografējot paaudzes Igaunijas kontekstā”, jau ir apkopots grāmatā, kas iznāca 2016. gadā¹⁴. Viņi izmanto gan demogrāfisko pieeju un vērtību statistisko analīzi, gan arī kvalitatīvo pieeju, lai caur mutvārdu vēsturi un atmiņu stāstu prizmu saskatītu

⁹ Thomson 2016, 276–320.

¹⁰ Vails, Genis 2006; Voronkov 2005; Valpēters 2010.

¹¹ Palmberger 2016.

¹² Wangler 2012.

¹³ Levada 2011, 123–125.

¹⁴ Nugin et al. 2016.

laikabiedru diferenciāciju atšķirīgās paaudzēs. Igaņu pētnieki, kas balstās uz kvalitatīvajām metodēm, vērš uzmanību uz to, kā cilvēki, kas piedzīvojuši tos vai citus laikmeta notikumus, atceras savu bērnību pirmskara laikā, kā izsaka un vērtē savu padomju laika pieredzi, kā konstruē stāstus un kādus vadmotīvus vai šablonus lieto. Šīs atmiņu diskursīvās prakses tiek interpretētas kā noteiktām paaudzēm raksturīgas. Konsekventāk Igaunijas sabiedrības paaudzes konceptualizējusi socioloģe un dzīvesstāstu pētniece Aili Ārelaida-Tarta (1947–2014)¹⁵. Viņa piedāvā šādu paaudžu dalījumu:

- 1) “Republikas paaudze”, kas dzimusi 20. gs. 20. gados, bet savā pieaugšanā, saskaroties ar mainīgiem politiskiem režīmiem, ir saskaldīta vairākos segmentos;
- 2) 1930.–1945. gadā dzimušo paaudzes kohorta, kas kā bērni vai pusaudži piedzīvojuši karu, deportācijas un teroru (“beztēvu paaudze”);
- 3) pirmā īstā “pēckara paaudze”, kas uzaugusi padomju mentalitātes apstākļos un dzimusi galvenokārt 50. gados, tāpēc pašai nav personisko atmiņu par neatkarības laiku, bet nācās realizēties sociālisma apstākļos;
- 4) “80. gadu pusaudži”, kuri dzimuši ap 1970. gadu un kuru personības veidojās sociālisma destabilizācijas un sabrukuma apstākļos, bet padomju laiks tiek aplūkots ar bērnības acīm;
- 5) “atjaunotās neatkarības bērni”, kas dzimuši jau pēc 1991. gada un iekļaujas globalizētās pasaules norisēs.

To, cik līdzīgi paaudžu formēšanos analizē Lietuvā, var redzēt dzīvesstāstu pētnieces Laimas Žilinskienes un britu vēsturnieces Melānijas Eilikas darbā¹⁶. Pētījumā par ģimenisko vērtību izmaiņām Lietuvā 20. gadsimtā par pamatu ņemta biogrāfiskā metode, kas ļauj koncentrēties uz sociālo subjektu noteiktā sociālā struktūrā ilgstošā vēsturiskā periodā. Par svarīgiem marķieriem paaudžu nošķiršanā viņas ir uzskatījušas paaudzes socializāciju, uzvedības modeļus, attiecības ar citām paaudzēm, kā arī dzīvesveidu un identitāti. Pētnieču skatījumā, balstoties uz intervijām un dzīves gājumiem,

var izdalīt sešas paaudzes. Atskaites punkts ir 1925.–1930. gadā dzimusī Lietuvas Republikas paaudze; tai seko 1931.–1944. gadā dzimusī “staļinisma laika” paaudze; pēc kuras nāk 1945.–1959. gadā dzimusī “pirmā padomju” paaudze un 1960.–1969. gadā dzimusī “atkušņa” paaudze; kā piektā tiek nodalīta “pēdējā padomju paaudze” (1970.–1979. gadā dzimušie) un, visbeidzot, 1980.–1990. gadā dzimušie kā “pirmsneatkarības laika” paaudze.

Minētās koncepcijas par pagājušā gadsimta paaudžu struktūru lielā mērā sakrīt ar politiskās vēstures periodizāciju, un atsevišķos gadījumos šī vēsture bija līdzīga vai pat kādu laiku kopīga ar Latviju. Tomēr var redzēt, ka tas nevar tikt automātiski attiecināts uz mūsu valsts iedzīvotāju paaudzēm, kuras formēja citādāka vēstures pieredze gan saistībā ar Latvijas Republikas pastāvēšanu 1918.–1940. gadā un tās okupāciju Otrā pasaules kara gados, gan arī saistībā ar atšķirīgiem kolonizācijas un demogrāfiskiem procesiem pēckara gados.

Latvijā pētījumi, kur pieminētas paaudzes, ir veikti dažādās jomās, pašu paaudzes jēdzienu gan dažkārt teorētiski nenodalot no vecumgrupas vai kohortas, kad cilvēku kopums tiek iezīmēts atkarībā no dzimšanas gada jeb dzīves cikla izmaiņām. Latvijas Universitātes pētnieces Ilzes Koroļevas vadībā ir labi attīstīta jaunatnes izpēte (uzskati, līdzdalība, atkarības), kā arī ir veikti pētījumi par sabiedrības novecošanu (senioru statuss, aprūpe, “eidzisms”). Īpaši paaudzes salīdzinātas profesiju prestiža un izvēles mērījumos, analizējot datus par jauniešiem padomju laikā un mūsdienās¹⁷. Paaudzēm kā vecumgrupām savus pētījumus ir veltījis LU Demogrāfijas centrs (beidza pastāvēt 2013. gadā), kas reģistrēja iedzīvotāju sastāvu un struktūras izmaiņas un analizēja tendences šajā jomā. Mutvārdu vēstures pētniece Irēna Saliniece pētījumā par ģimenes paaudzēm Latvijā un kolektīvo atmiņu izceļ četras paaudžu grupas, atzīmējot to atšķirīgo vēsturisko pieredzi, tomēr sīkāk šī problēma rakstā nav analizēta.¹⁸

Jāatzīst, ka mērķtiecīga un dziļāka paaudžu raksturojuma konceptualizācija Latvijā nav notikusi. Ar to pēdējā laikā ir sākuši

¹⁵ Aarelaid-Tart 2011.

¹⁶ Žilinskienė, Ailic 2018.

¹⁷ Koroļeva et al. 2014.

¹⁸ Saliniece 2015, 24–25.

nodarboties personāla vadības un mārketinga speciālisti. Parasti tiek izmantots Eiropā vai ASV izveidotais dalījums (sākot ar “varonīgo paaudzi” un beidzot ar “milēniuma” un “Z paaudzi”). Kā galvenā metode pētījumos tiek izmantota aptauja ar iepriekš izstrādātiem apgalvojumiem, lai raksturotu respondentu attieksmes. Tiek mērīti tādi parametri kā konservatīvisms, atvērtība jaunajam, gatavība uzņemt risku, darba ētika, lojalitāte un tamlīdzīgi. Paaudžu problēma tiek aktualizēta valdības pasūtītos pētījumos par jaunatnes piesaisti un integrēšanu valsts pārvaldē, piem., vērsot uzmanību uz to, kas “Y paaudzes” (dzimuši pēc 1980. gada) darbiniekus un darba meklētājus padara atšķirīgus no iepriekšējo paaudžu nodarbinātajiem. Patērētāju segmentu analizē ir parādījušies Latvijas situācijai adaptēti paaudžu “anatomijas modeļi” (izdzīvotāji, pārmaiņu bērni u. c.), plašsaziņas līdzekļos apspriežot mūsdienu “digitālās paaudzes”¹⁹.

Īpaši ir jāatzīmē paaudžu pieminēšana LU SZF Sociālo un politisko pētījumu institūta zinātnieku pētījumos projektā “Latvijas sociālā atmiņa un identitāte” (vadītāja prof. Vita Zelče). Lai gan pētnieki izmanto paaudžu jēdzienu, šī sociālā kategorija tiek pieņemta kā dotums un to lieto normatīvisma nozīmē (t. i., vecākiem vai citiem aģentiem pieredze jānodod laikabiedriem un jāsaglabā pēctečiem). Kā paaudzes veidojas, pašidentificējas un kāda ir ne tikai vecumgrupu, bet arī noteiktu paaudžu atmiņu savstarpējā mijiedarbe, te netiek analizēts. Zināmu ieskatu paaudžu “vēsturiskās socializācijas” aspektos sniedz arī dažādas aptaujas, kur izdalītas noteikta vecuma respondentu kopas ar savu attieksmi pret pagātnes notikumiem²⁰.

Šajā rakstā vēlamies izvairīties no paaudžu identificēšanas tikai ar vecuma vai statusa grupām, tādēļ uzskatām, ka ir uzmanīgi jānoskaidro personisko atmiņu nozīme paaudzes pašapziņā un jācenšas izsekot, kā veidojas noteikti naratīvi starp cilvēkiem ar atšķirīgu pieredzi. Dzīves stāsta intervija ir viens no veidiem, kas ļauj visciešāk pietuvoties nozīmju un jēgu pasaulei, ko cilvēks pasniedz

caur saviem naratīviem saskaņā ar gūto pieredzi. Nacionālais mutvārdu vēstures projekts šim pētījumam ir būtisks izpētes resurss, jo tas veidots, lielu uzmanības daļu veltot tieši vecāka gadagājuma cilvēku atmiņām. Viņi piedzīvojuši divus pasaules karus, brīvvalsts laiku un okupācijas varu maiņu, tādēļ var sniegt ne tikai unikālas liecības, bet arī bāzes informāciju paaudžu pieredzes, atmiņu un stāstīšanas stratēģiju salīdzinājumam un atklāt to ietekmi uz Latvijas sabiedrību un kultūru 20.–21. gadsimtā.

Paaudžu marķieri

Kolektīvās atmiņas paaudzes ir vieglāk nodalīt, ja raugāties uz noteiktu paaudžu kohortu attiecībām ar nozīmīgiem un lieliem vēstures notikumiem, tomēr šāda pieeja apgrūtina veidot visaptverošu skatījumu uz 20. gadsimta vēstures enkuriem iedzīvotāju naratīvos. Piedevām šāda pieeja ļauj koncentrēt uzmanību uz cilvēka attiecībām ar konkrētu vēstures procesu un atmiņu par to. Ja izmantojam šādu pieeju, iespējams minēt tikai nedaudzus vēstures procesus, kas būtu naratīvās analīzes vērti. Pirmkārt, tas būtu Latvijas Republikas (1918–1940) vērtējums un attieksme pret notikumiem (arī pret Kārļa Ulmaņa diktatūru) šajā laika posmā. Otrkārt, akcentēšanas vērti būtu dramatiskie Otrā pasaules kara notikumi un to seku paliekas (okupācija, sovietizācija, holokausts, karš, atkārtotā padomju okupācija, došanās bēgļu gaitās, nacionālo partizānu karš, deportācijas, staļinisms) individuālajos dzīvesstāstos (1940–1953). Treškārt, analīzes vērts būtu tas, kā un cik lielā mērā cilvēki reflektē par posttotalitāro padomju periodu, sākot ar Josifa Staļina nāvi 1953. gadā un beidzot ar Mihaila Gorbačova aizsāktās pārbūves un atklātības procesu tiešu ietekmi uz pagātnes pārvērtēšanu, kas Latvijā aizsākās ap 1987. gadu.

Šāda analīze sniegtu detalizētāku un izsvērtāku noteikta perioda attēlojumu individuālajos dzīvesstāstos, tomēr tā nespētu sniegt visa pagājušā gadsimta kopainu Latvijas iedzīvotāju dzīvesstāstos. Visaptverošu ainu traucē veidot arī Latvijas iedzīvotāju saskaldītā atmiņa. Tā, piem., pēc Otrā pasaules kara no PSRS ieradušos iedzīvotāju atmiņas ir citādākas nekā

¹⁹ Gudule, Pētersons 2012.

²⁰ Sk., piem., Kaprāns, Procevska 2013; Kaprāns, Saulītis 2017.

to Latvijas iedzīvotāju atmiņas, kuri te dzīvojuši izsenis, īpaši tas attiecas uz 20. gadsimta otrās puses vēstures notikumu traktējumu un pieredzēm, kas nav saistītas ar Latviju pirms 1940. gada. Tādējādi, veidojot paaudžu pagātnes atmiņu struktūru un vērtības, kas tajās atklājas, nāktos ņemt vērā arī atmiņu etnisko un vēsturisko raksturu.

Turklāt plūstoša pāreja no vienas paaudzes uz citu var notikt tikai tradicionālā sabiedrībā, kur tā notiek ģimenes ietvaros. Sociālpolitiskā vēsture, īpaši šodienas – posttradicionālā –, ir piesātināta ar pagriezieniem, savīļņojumiem, masu ilgām, vilšanos un kompleksiem, kas rada “nozīmīgas paaudzes”, kuras nosaka toni (orientācijā, simbolos, vērtībās) samērā ilgu laiku, ar paaudžu plaisām pieredzēs un vērtējumos, ar konfliktiem starp “tēvu” un “dēlu” paaudzēm utt.²¹ Šīs paaudzes parasti pašidentificējas vai tiek izdalītas, lai noteiktu kāda noteikta procesa ietekmi uz attiecīgā vecuma kohortu. Pasaulē ir daudz marķieru, kas palīdz atrast šīs paaudzes un izvērtēt to ietekmi uz turpmākajiem vēstures procesiem. Jau Manheims kā piemēru apskatīja 19. gadsimta franču un vācu revolucionārās paaudzes un ar tām saistītās jauniešu kustības. Arī vēlāk pētnieku darbos radikālas transformācijas, karš un diktatūras vai terora pieredze ir bijusi par pamatu, lai identificētu reģionāli specifiskās paaudzes. Īpaši šeit var izcelt Spānijas traumatisko pieredzi un ar to saistīto paaudžu atmiņu (un to noklusēšanu) vai Vācijas pētnieku mēģinājumus izprast paaudzes pēc to atmiņas par nacionālsociālistisko diktatūru²².

Modernās teorijas par paaudžu veidošanos un diferenciāciju savulaik veicināja pievēršanos vienai – “1914. gada” – paaudzei, kuru radīja t. s. Lielais karš, kas tiešām bija ekstremāls satricinājums. Eiropas kultūras atmiņā ir nostiprinājies amerikāņu rakstnieces Ģertrūdes Stainas izteikums par saviem laikabiedriem, ka viņi esot “zudusi paaudze”. Tādi rakstnieki kā Ernests Hemingvejs un Ērihs Marija Remarks ir aprakstījuši šīs paaudzes postošo pieredzi. Eriks Hobsbaums savā vēstures izpētē par “īso 20. gadsimtu” ir pamatojis, ka pagājušais

gadsimts ir sācies faktiski tikai līdz ar Pirmo pasaules karu²³.

Raksturojot Padomju Savienības paaudžu problemātiku, parādās “sešdesmito gadu paaudze”, kuras veidošanās stūrakmens bija 1956. gads ar tajā notikušo PSKP XX kongresu, kurā Nikita Hruščovs vērsās pret Staļina kultu un tā pārspīlējumiem, kā arī šajā pašā gadā notikusī Ungārijas sacelšanās un t. s. Poļu oktobris, kuru apspiešana liecināja par padomju sistēmas joprojām nedemokrātisko un agresīvo raksturu. Par šīs paaudzes pārstāvjiem kļuva to vecuma kohortu pārstāvji, kas ieraudzīja iespējas izvēlēties perspektīvas, simulējot aktīvu intelektuālo darbu, meklējot savu ceļu. Visbiežāk sociālā vide viņiem neļāva pārvarēt ideoloģiskās dogmas un ierastos uzvedības stereotipus. Tomēr šai paaudzei pieauga iespējas iegūt informāciju no ārzemēm, tā sāk mācīties svešvalodas, bet jaunatnes apriņķā raksturīgā tieksme pēc ārzemju mūzikas noved pie pieredzes klausīties ārzemju radio ikdienā²⁴.

Līdzīgs populārs marķieris Rietumu pasaulē ir t. s. “68. gada paaudze”, ko cieši saista ar tajā laikā notikušo jaunatnes dumpi un šīs paaudzes ideāliem, kas vēlāk tiek realizēti politiskajā dzīvē. Tomēr arī šāds marķieris izraisa iebildumus, minot, ka Vācijā vien var runāt par trīs dažādām 1968. gada paaudzēm – Rietumvācijas paaudzi, tās antipodu – labēji noskaņoto kontrpaaudzi un Austrumvācijas paaudzi, kuras mērķi un metodes atšķīrās no Rietumvācijas “dumpja” un kuras protesti tika nesaudzīgi apspiesti²⁵.

Saprotams, eksistē arī citi marķieri, ko nosprauduši paši paaudzes pārstāvji vai arī masu mediji. Te varam minēt “kara bērņus”, kas dzimuši 30. gadu beigās un 40. gadu sākumā. Viņi pašlaik sasnieguši pensijas vecumu un atgādina par savas agrās bērņības pārdzīvojumiem – bombardēšanu, izdzīšanu, tēvu zaudēšanu utt. Dažas no šīm atmiņām ir traumatiskas, un tām var būt nopietnas sekas viņu pašvērtējumā, dzīves mērķu un jēgas nospraušanā un psihiskajā stabilitātē. Tā kā ne tikai pusaudžu vecuma pieredzes spējīgas radīt

²¹ Levada 2011, 123–124.

²² Frei 2009, 38–55; Caballero, Baigorri 2018, 14–17.

²³ Hobsbawm 1995.

²⁴ Voronkov 2005, 176–177, 183–184.

²⁵ Goltz 2011, 473–490.

ilgtermiņa paaudzes identitāti, bet arī citos dzīves posmos radušies pārdzīvojumi var veidot īpašas paaudzes identitāti.²⁶

Latvijā līdz šim nav noteikti determinēti un publiskajā sfērā apspriesti vēsturisko paaudžu marķieri. Protams, ir bijuši mēģinājumi, tomēr tie nedz zinātniskajā, ne mediju vidē nav nostiprinājušies. Tā nesen tapusi Laimas Žurginas filma *Kaza kāpa debesīs* (2019) ir aktualizējusi jautājumu par viņas paaudzes ietekmi uz kultūras un sabiedriskajiem procesiem Latvijā, ko jau pirms pāris gadiem skāra arī Eižens Valpēteris ar savu grāmatu *Nenocenzētie*²⁷. Savā veidā t. s. “Kazas paaudze” ir ekvivalents PSRS esošajai “sešdesmito gadu paaudzei”, tomēr, kā norāda kinokritiķe Kristīne Matīsa, ja “filmas mērķis būtu “paaudzes portrets”, kā tas šur tur izskanējis, būtu jārunā par visu spektru – arī par tiem, kas nodzērās, pazuda laika miglājā vai vienkārši nodzīvoja ikdienišķu proletārieša mūžu. Laima Žurgina tomēr izvēlējusies dot vārdu tikai veiksminiekiem un talantīgajiem – tiem, kas tagad Latvijas kultūrā ir pazīstami ar saviem darbiem un personības spēku”²⁸.

Otra paaudze, ko mēģina marķēt, bet ne visai veiksmīgi, ir t. s. “atmodas paaudze”, kuru grūti ir noteikt, jo atmodas procesos bija iesaistītas dažādas vecuma kohortas. Piem., Juris Lorencs savā rakstā ar atmodas paaudzi saista tikai tālaika trīsdesmitgadniekus, atzīmējot, ka tie ir savā ziņā īpaši ar to, ka ir stāvējuši vēstures krustcelēs: “Tā tad cilvēki ar unikālu pieredzi. Mēs būsim pēdējā Latvijas paaudze, kas savā apzinīgajā vecumā piedzīvoja totalitāru valsts iekārtu un sociālistisko plānveida ekonomiku. Mēs būsim pēdējie, kuri katru gadu no jauna var skatīties *Briljanta roku* un smieties par jokiem, kurus jaunāki par mums vairs īsti nesaprot. Mēs būsim pēdējā paaudze, kas vēl sapratīs zemtekstus, līdz galam neizteiktus vārdus.”²⁹ Visumā emocionāls un pat trāpīgs apraksts, tomēr šim apzīmējumam var sevi pieskaitīt arī tālaika divdesmitgadnieki un četrdesmitgadnieki utt. Dzīvesstāstos ar neatkarības atjaunošanas procesiem sevi saista arī

daudz jaunākas paaudzes, īpaši, ja šajos procesos bija iesaistīti viņu vecāki vai vecākie brāļi un māsas. Žēl, ka publiskās diskusijas par šiem jautājumiem Latvijā netiek attīstītas plašāk.

Jāpiekrīt Klaudīnei Atias-Donfū un Sārai Arberai³⁰, ka “vēsturiskās paaudzes” sabiedrība atzīst aposteriori, identificē tās retrospektīvi. Tikai ar selektīvu pagātnes rekonstrukciju paaudze saistās ar noteiktu sociālu notikumu. Tas ir atmiņas un piemiņas process. Pateicoties tam, sociālo notikumu uztur dzīvā paaudze, kas bijusi šī notikuma aculieciniece. Šis process uzliek paaudzei pienākumu kalpot kā vēstures kolektīviem lieciniekiem un kolektīvās atmiņas nesējiem. Citiem vārdiem, tas, ko apzīmē ar “vēsturisko paaudzi” ir sociālo tēlu produkts, ko veicina sociālā laika uzbūve. Piederības sajūta konkrētai paaudzei rodas ne tikai caur horizontālo procesu, bet arī vertikāli – caur ģimenes radurakstiem.

Diskusijai: Latvijas paaudžu vēsturiskā identifikācija

Pagātne neslēpjas atmiņās, viņām ir jābūt skaidri formulētām, lai kļūtu par atmiņu. Valoda, kuru autors izmanto, lai to sasniegtu, vienmēr satur iepriekšējās pieredzes hierarhijas un tādā veidā ir cieši saistīta ar dominējošajiem vēstures diskursiem³¹. Tas labi parādās dzīvesstāstos, kur vērojama ietekme gan no iepriekšējo paaudžu pieredzēm, gan arī pagātnes metanaratīvu ietekme. Tas naratīva hronoloģiskos ietvarus padara izplūdušus, bet reizē arī katrai paaudzei sniedz tikai tai raksturīgās iezīmes. Kā atzīmēja Mērija Falbrūka, paaudzes nav vienkārši dotumi, kolektīvi objekti, kas šoļo caur vēsturi nekad nemainīgas; drīzāk tās ir līdzīgas mainīgiem zvaigznājiem, kuru kontūras sajaucas un mainās atkarībā no tā, kad rodas jaunas problēmas un kad dažādi jautājumi par pagātņi, tagadni un nākotni kļūst aktuāli sabiedrībā³².

Pamēģināsim izvīzīt tās Latvijas 20. gadsimta vēsturiskās paaudzes, kuras iespējams konstatēt, ņemot vērā gan vēstures līkločus,

²⁶ Reulecke 2008, 122.

²⁷ Valpēters 2010.

²⁸ Matīsa 2019.

²⁹ Lorencs 2019.

³⁰ Attias-Donfutand, Arber 2001, 3.

³¹ Sayner 2007, 3.

³² Fulbrook 2011.

gan to atspoguļojumu cilvēku dzīvesstāstos. Aizvadītajā gadsimtā mēs saskatām vismaz sešas skaidri definējamas paaudzes, kuras ilustrēsim ar dažiem piemēriem no intervēto cilvēku atmiņām.

1. Paaudze, kas dzimusi 19. gadsimta beigās un 20. gadsimta sākumā. To nosacīti varētu dēvēt par pirmo “neatkarīgās Latvijas paaudzi”, kas pieredzēja gan Pirmo pasaules karu, gan došanos bēgļu gaitās uz Iekškrīeviju, gan arī Latvijas valsts tapšanu un nostiprināšanos Neatkarības kara liesmās. Šai paaudzei ir dzīvas arī no vecākiem mantotās atmiņas par 1905. gada revolūciju, par “cara laiku” un norisēm tajā – izglītības iegūšanu, zemnieku sociālo stāvokli, māju iepirkšanu utt. Atšķirībā no nākamās paaudzes, netiek idealizēti Latvijas valsts pirmie gadi, bet tie pēc pašu pieredzes tiek aprakstīti kā “grūti laiki”. Piem., 1892. gadā Zemgalē dzimušais Jānis³³ stāsta gan par 100 ha saimniecību, ko tēvs nopircis no grāfa fon Pālena, gan par to, kāda bija tēva saimniecība. Turīgā zemnieku ģimene atļaujas slimīgo zēnu sūtīt uz Šveici ārstēties no diloņa, lai tas nenomirtu kā vecākais brālis. Jāņa sapņus par studijām Vācijā izjauca Pirmais pasaules karš:

Pirmā pasaules kara laikā mūs izdzina no mājām. Tad es Krievijā biju muižkungs vienā muižā. Es ar kaut ko piesavinājos. Tad, kad pārgājām mājās, sākām paši. Divi gadi pie tēva par puisi nostrādāju, un tad es iestājos pilsētā tikai tāpēc, ka man tā sieva jau taisījās un tur es varēju piepelnīt. Tad es to naudu vedu uz mājām... bet toreiz bija Latvijā – Zemgalē tāds stāvoklis: ja jums bija nauda, jūs nevarējāt nekā nopirkt, jums nekā nebija. Lauki neapsēti, ar zālēm aizauguši, mājas tukšas, visi lopiņi beigti, it nekā nebija.

Muižas sadalīja jaunsaimniecībās, mūsu pagastā kādas 80 radās. Bija tā Zemes banka jau nodibināta, papriekš viņiem piešķīra zemi, tad deva mežu materiālu par velti jeb par mazu summu, lai varētu būvēt ēkas. Tās mājas sāka celt un iekļāja Zemes bankā, un

dabūja aizdevumu. Par to aizdevumu sāka pamazām lopus iepirkt, zirgus. Tā kā mūsu laikā, kad Otrais pasaules karš uznāca, tad jau jaunsaimnieki bija uz pekām un diezgan labi dzīvoja.

Savukārt 1913. gadā dzimusi Elga³⁴ stāsta par sava tēva iesaukšanu Krievijas impērijas armijā un dzīvi Rīgā līdz pat 1919. gada pavasarim.

Papus pārnāca no kara mājās. Karš bija beidzies, un visi laidās katrs uz savu pusi no cara armijas. Tad viņš sāka domāt par darbu – kādu laiku brauca tramvajā par konduktoru. Nodibinājās Latvijas valsts, tad nāca Sarkanā armija – viss vienā lielā mudžeklī. 1919. gada pavasarī boļševiki vēl bija Rīgā. Dzīves te vairs nebija, un mēs braucām uz papus dzimto Vecsvirlaukas pagastu. Te tēvs sāk strādāt par mežsargu. Kad bija nostiprinājies darba vietā, tad papus meklēja dzīvesvietu, jo sava tēva mājās nevarēja dzīvot – tās kara laikā bija nodedzinātas. Tad viņš sameklēja dzīvokli vienā saimniecībā. Tur mums bija viena liela istaba ar plīti visas mājas garumā. [...] Tad papus to mežsarga amatu atmata un palika par skrīveri, un mēs pārvācāmies uz pagasta māju. [...] Sākumā viņš strādāja viens, rīkoja vēlēšanas – pagasta valdes, padomes. Valsts bija pavisam jauna, vajadzēja visu rīkot.

2. Cilvēki, kas dzimuši 20. gados, veido t. s. “zudušās Latvijas paaudzi”. Tie ir cilvēki, kuru personības veidojās K. Ulmaņa autoritārisma gados un kuri lielā mērā saglabāja vēstures atmiņu par “labajiem Ulmaņa laikiem” un vēlāk kalpoja par pamatu daudzu Latvijas sociālpolitisko mītu veidošanai, kā arī Latvijas valsts neatkarības idejas vitalitātes nodrošināšanai. Šai paaudzei bieži ir raksturīgs konservatīvisms un eksaltēts patriotisms. Uz šīs paaudzes pieredzi milzīgu nospiedumu atstāja padomju okupācija, terors un Otrais pasaules karš, sabradājot viņu jaunību, iesaucot vienas vai otras okupētājvalsts armijās, pakļaujot arestiem, izsūtīšanām, sagraujot ierasto dzīvesveidu. 1921. gadā dzimusi Maiga³⁵ stāsta:

³³ NMV-45, šeit un turpmāk kods intervijai, kas glabājas LU FSI Nacionālās mutvārdu vēstures krātuvē.

³⁴ NMV-3062.

³⁵ NMV-90.

Kad sākās karš, jau varēja dzirdēt, ka uz jūru kaut kur šauj, pāri nāca lidmašīnas, meta bumbas. Panika, neziņa, kur mukt, ko darīt. Kādu nedēļu neko nedarījām. Kad krievi atkāpās, ienāca arī mūsu sētā, noguruši, mamma dalīja maizi, pienu. Viņi brīnījās, kā mums var būt personīgās govīs. Šķūnī gāja gulēt un tad aizgāja pavisam. Tad ienāca vācieši ar motocikliem. Mums jau mazpulkos noietnēs tika mācīts, ka vācieši ir galvenie ienaidnieki, par krieviem vispār nekas netika mācīts, tumša bilde, kas tur par iekārtu. Kad atkāpās, pienāca tā māja pilla ar vāciešiem.

Tālāk stāsts vēsta arī par vīra arestu un līdzšinējās dzīves kārtības sabrukumu pēckara gados.

- 30.–40. gadu sākumā dzimušos var dēvēt par “karalaika bērnu paaudzi”, un viņu atmiņa saistās ar dramatiskajiem kara notikumiem, vecāku zaudējumiem, pēckara sovetizāciju un 1949. gada deportācijām. 1927. gadā dzimusī Helena³⁶ labi atceras sava tēva – Latvijas robežsarga – apcietināšanu 1940. gadā un ilgus gadus valdošo neziņu par viņa likteni. Tāpat viņas dzīvesstāstā dramatiski aprakstīta arī došanās bēgļu gaitās 1944. gadā un nokļūšana vācu noietnē.

Tad mēs pamazām devāmies Rīgas virzienā, līdz Rīgai tikām, cauri Rīgai izgājām. Kad mēs bijām jau tikušas aiz Rīgas, krievi pārrāva fronti. Kājām mēs aizceļojām līdz Kandavas rajona Zemītes pagastam. Tur mēs kādu mēnesi vai vairāk nodzīvojām. Naktī mūs aplenca vācieši, šucmaņi, aizveda uz Kandavas staciju, ielika lopu vagonā un atveda uz Ventpili. Un pēc tam mūs aizveda ar kuģi uz Vāciju, uz noietni. [...] Kad mēs gājām pa pussalu no Kēnigsbergas uz Dancīgu, tur bija nepārtraukta apšaušana, nepārtraukta bumbošana un nepārtraukti plūda bēgļu straume un mūs visus dzina. Mēs jau bijām apsargāti.

Pretim nāca vācu karspēks. Bija šausmīgi jāsarģās no vāciešiem, kas bēga ar saviem trijūgiem, lai mūs nesabrauc. Tā mēs mīstījāmies kā tādā biezputrā, kamēr aizgājām līdz Dancīgai. Apsargāja tikai mūs. Iznāca tā, ka mēs septiņas dienas nedabūjām neko ēst. Kad ieraudzījām sasalušu lopu biešu stirpu,

mēs visi drāzāmies tur, nebaidīdamies no tā, ka nošaus vai kas tur notiks. Tie paši vācieši bija šausmās laikam, ieraudzīdami, kā mēs visi tur drāzāmies un graužām tos kāļus. Pēc tam, saprotams, visādas sekas bija. Mēs jau nedrīkstējām no ceļa noiet malā, soli pāri grāvī, tad nošāva. Tā mums bija.

Turpinājumā tikpat dramatiski ir atainota arī mātes un meitas atgriešanās okupētajā Latvijā 1947. gadā un grūtības, ar kurām nākas saskarties, meklējot dzīvesvietu un darbu.

Cita šīs paaudzes pārstāve – 1936. gadā dzimusī Elma³⁷ – atzīst:

Karš visu izjauca, katrs aizgāja uz savu pusi. Kara laikā mājās palika tēvs, māte un trīs pēdējie bērni – es, māsa un brālis Paulis. Mums ļāva dzīvot pēc tam arī krievu laikā. Māsa vēl tagad vasarā atbrauc pie mums padzīvot. Māsa aizgāja uz Fizikultūras institūtu mācīties, sāka strādāt par skolotāju Aizputē. Tur apprecējās ar fiziķi, jaunu skolotāju, un aizgāja atpakaļ uz Vefu. Tā viņi palika par rīdziniekiem.

Vecākais brālis Arvīds bija mazpulkos, iemācījās amatus, visus lauku darbus. Viņu aizsūtīja uz Vāciju darba dienestā. Viņš arī vairs atpakaļ neatnāca, tur ieprecējās un palika. Edgars, vidējais brālis, aizgāja uz Rīgu uz Politehnikumu mācīties, turpat no skolas sola viņu paņēma leģionā. Viņš atnāca kājām mājās pēc Džūkstes kaujām. Tad tēvs viņu slēpa uz kūtsaugšas zem siena. Nāca tie krievu ķemmētāji, tikai Dievs izglāba, viņu neatrada. Man pilnīgi jāraud! Tas ir neizsakāmi! Tad viņš Talsos iestājās darbā, bet tomēr kaut kāda nodevība bija, jo viņu saņēma ciet un aizsūtīja uz Kirovu.

- 40.–60. gados dzimušie ir mūsu sabiedrības “pirmā padomju paaudze”, kuru audzināšana un skološana notika jau posttotalitārās PSRS laikā un kuriem padomju okupācijas režīms tika normalizēts. Šo cilvēku karjeras veidojās padomju vadoņu Ņ. Hruščova un L. Brežņeva laikā, kad vairums iedzīvotāju Latvijā pieņēma sociālistiskās sistēmas noteikumus un mēģināja veidot savu dzīvi un karjeru okupētajā Latvijā. Šīs paaudzes naratīvos dominē stāstījumi par padomju laika

³⁶ NMV-1654.

³⁷ NMV-4154.

ikdienu, par šim laikam raksturīgo kolonizācijas un pārkrievošanas politiku, par savstarpējām attiecībām ar līdzcilvēkiem, preču deficītu u. c. Tā 1940. gadā dzimusi Preiļu ārste Anita Jaunozoliņa stāsta:

Bija arī tāds laiks, kad pārtika bija tikai uz kartītēm. Veikalos neko nevarēja dabūt, visu tikai pa blatu. Visi dakteri bērni stāgāja vienādās drēbēs, jo veikalos to, kas bija palikts zem letes, visi dabūja vienādu. Desu rindās stāvējām veikalā ārā pa durvīm. Tā es vienreiz Preiļos [meitu] Solvitu aizmirsu, stāvot gaļas veikala rindā. Mani izlaida ārā, lai neredz, ko esmu sapirkusies, pa aizmugures durvīm. Un es, ejot uz mājām, aizgāju uz avižu kiosku, pieskrēju pie kioska, sametu visas savas desas un kļiedzu: "Es aizmirsu bērnu! Es aizmirsu bērnu ratiņos!" Atstāju bērnu ratiņos pie veikala parādes durvīm. Tā avižu pārdevēja visu mūžu to atcerējās.³⁸

Raksturīgi, ka šīs paaudzes atmiņas ir visumā fragmentētas un izkaisītas, ko varētu skaidrot ar metanaratīvu trūkumu politiskajā un kultūras atmiņā par dzīvi stagnācijas laikā. Nereti cilvēki izvēlas arī šim laika posmam "pārlēkt pāri", stāstot par ģimenes vēsturi pirms šī laika vai stāstot par attieksmi pret tiem sociālekonomiskajiem procesiem, kas Latviju skāra 80. gadu beigās un 90. gadu sākumā. Igaunų pētnieki līdzīgu fenomenu, kad paaudze formējas politisko notikumu vakuumā un kad tās stāsts neatrod savu vietu nacionālajā līmenī, sauc par "klusu paaudzi"³⁹.

5. Nākamā kohorta, ko varētu dēvēt par "atmodas paaudzi", ir 60. gadu beigu – 70. gadu sākumā dzimušie. Viņi apzinātā vecumā piedzīvoja gan padomju režīma agoniju, gan neatkarības atjaunošanu. Atmodas procesi – Latvijas Tautas frontes darbība, Baltijas ceļš, barikādes utt. veido neatņemamu viņu dzīvesstāstu daļu.

1968. gadā dzimušais Didzis⁴⁰ stāsta, ka viņam *no sāhta gala bija skaidrs, ka tas padomju stāsts ir falšs. Es būtībā no bērna kājas esmu bijis antikomunists. Vēlāk es tam piešķīru vārdus, to sev formalizēju. Man ir vienmēr bijis svarīgi nosaukt vārdā lietas, lai*

tās iegūtu tēlu, lai es tās varētu iestrādāt savās dziļākajās jūtās, būtībā instinktos. Lai varētu darīt tālāk mainīgās ikdienas lietas, lai tā ir tā nemainīgā daļa.

No mazām dienām es sapratu, ka tas stāsts, kurā mēs esam ierunāti iekšā, ir viena lieta, ka tā ir virspuse. Apakšā ir mežabrāļi, kaut kāda cita pasaule uz polaroīda bildītēm no radiem Kalifornijā. Tur ir kaut kāda Ungārija, kaut kādas burciņas. Ir mūsu lietas, mūsu gurķi, kurus mēs paši skābējam, tad pēkšņi kaut kādi mango, bumbieru, ķiršu – ungāru konservi, pilnīgi cita pasaule.

Es jau bērnudārzā redzēju, ka pieaugušie dzīvo dubultu dzīvi. Īstenībā es vairāk ierakstījos tajā zemes straumē, kur viņi dziedāja kaut kādas nepareizas dziesmas savos svētkos. Es katrā ziņā bērnībā dabiskāk ieaugu tajā apakšzemes, pretvalstiskajā straumē.

6. Visbeidzot, runājot par 20. gadsimtā radītām paaudzēm, ir 70. gadu beigās – 80. gados dzimušie, kas veido pirmo atjaunotās Latvijas Republikas paaudzi. Šo jau pieaugušo cilvēku personību veidošanās process notika jau pēc neatkarības atjaunošanas, un viņu dzīvesstāstos iepriekšējie procesi tiek tverti pastarpināti – ģimenes locekļu vai nacionālo naratīvu iespaidā. Lielā mērā viņu dzīvesstāstos pastiprināta uzmanība tiek veltīta pašu stāstītāju karjerai un pieredzei, pārdomām par pašreizējām norisēm Latvijā. To var arī saprast, jo šīs paaudzes cilvēki veido ekonomiski aktīvo iedzīvotāju pamatu, viņu dzīves vēl atrodas aktuālo norišu kontekstā, un viņiem vēl nav bijis laika vai vēlēšanās pārdomāt savas dzīves naratīvus, lai tos uzlūkotu par pietiekamiem, paaudzi formējošiem stāstiem.

Nobeigums

Paaudžu problemātika nenoliedzami ir vēl nepietiekami izmantots resurss Latvijas zinātniskajās aprindās, lai izprastu gan pagātnes, gan arī mūsdienu aktualitātes. Paaudzes formējas tādu pieredžu rezultātā, kas katru paaudzi padara unikālu un nemaldīgu. Pieredzes nevar nodot tieši, tās tiek nodotas ar atmiņas satura starpniecību, kura tiek radīta ar daudz vēlāku naratīvo atlasī, atribūciju,

³⁸ NMV-4484.

³⁹ Jõesalu 2016.

⁴⁰ NMV-4490.

interpretācijām utt. Var būt arī mantotas pieredzes, kas pēcteciem tiek nodotas ar nolūku, ar stāstu, novēlētu darbu, institūciju, piemiņas vietu palīdzību. Tomēr nākotnes paaudzes var apzināti vai neapzināti arī šīs pieredzes noliegt, pārinterpretēt vai dzēst⁴¹. Kā atzīmējusi A. Asmane un L. Šorta, paaudžu nomaīņa ir vēl viens svarīgs faktors, lai parādītos jaunas sociālas balsis un vīzijas. Ar pāreju no vienas paaudzes uz citu mēs redzam ne tikai publiskās sfēras sardzes nomaīņu, bet arī novirzes relevances un references rāmjos. Kad vecākās paaudzes pieredze pārceļas uz sociālu nomali, kļūstot novecojusi (izņemot vēstures liecinieka ārkārtējo lomu), jaunā paaudze ieņem centrālo vietu, atverot kopējās pieredzes jaunu horizontu⁴². Reflektējot par pagātni, mēs atskatāmies uz iepriekšējām paaudzēm, lūkojot, kā tās ir piepildījušas savu vēsturisko misiju. Mēs varam vērst uzmanību uz to, ko ir vēlējušies nodot attiecīgajā laikmetā dzīvojošie, lai saglabātu savu pieredzi kā liecību, zinot, ka pēcnācēji pēc tā vērtēs viņus.

Rakstā akcentējām tādu pieeju, kas atšķiras no paaudzes apskatīšanas dzimtas kontekstā, kur ģenealoģiskā jeb ģimenes pieeja

lielākoties orientējas uz nepārtrauktību, dzīves un tradīcijas atražošanu. Sociāli kulturālā pieeja, kuras ietvaros jau runājam par vēsturiskajām paaudzēm, vairāk uzsver zināmu pārrāvumu sabiedriskajā audumā un pat konfliktu, kur sociālās transformācijas un lūzumi ļauj iezīmēt noteiktu paaudžu aprises. Tas paver iespēju pētniekiem identificēt, nosaukt, katalogizēt atšķirīgas vecumgrupas jau kā dažādas paaudzes ar savām vēsturiski noteiktajām pazīmēm.

Paaudžu klasifikācija vienmēr atšķirsies gan no pētījuma mērķiem, gan arī izmantoto avotu veida. Mēs mēģinājām identificēt tās paaudzes, kas no mutvārdu vēstures perspektīvas ir klātesošas kā kolektīvas balsis Latvijas iedzīvotāju individuālajos dzīvesstāstos, viņu pieredzēs un vērtībās. Ceram, ka diskusija par šāda klasifikācijas modeļa priekšrocībām vai arī nepilnībām liks arī citu nozaru pētniekiem izteikt kritiku un konstruktīvus priekšlikumus, pētīt Latvijas sociālo vēsturi un aktuālos procesus.

Raksts tapis Latvijas Zinātnes padomes fundamentālo un lietišķo pētījumu projekta Nr. lzp-2018/1-0458 *Atmiņu pārnese starp paaudzēm: naratīvā perspektīva* un LU prioritārā projekta *Kritiskā domāšana, inovācija, konkurētspēja un globalizācija* ietvaros.

⁴¹ Reulecke 2008.

⁴² Assmann, Shortt 2012.

VĒRES

- Aarelaid-Tart, A.; Bennich-Björkman, L. (2011) *Baltic Biographies at Historical Crossroads*. London : Routledge.
- Assman, J. (2013). *Das kulturelle Gedächtnis: Schrift, Erinnerung und politische Identität in frühen Hochkulturen*. München : C. H. Beck.
- Assmann, A.; Shortt, L. (2012) *Memory and Political Change*. Basingstoke : Palgrave Macmillan.
- Attias-Donfutand, C.; Arber, S. (2001) Equity and Solidarity across the Generations. Arber, S.; Attias-Burnett, J. *Generations: The Time Machine in Theory and Practice*. Ashgate.
- Bristow, J. (2016) *The Sociology of Generations: New Directions and Challenges*. London : Palgrave Macmillan.
- Caballero, M.; Baigorri A. (2018) Glocalising the theory of generations: The case of Spain. *Time & Society*, doi: 10.1177/0961463X18783374 (16.05.2019.).
- Corning, A.; Schuman, H. (2015) *Generations and Collective Memory*. Chicago, IL : University of Chicago Press.
- Donfut, C. *The Myth of Generational Conflict: The Family and State in Ageing Societies*. London : Routledge.
- Edmunds, J.; Turner, B. S. (2002) *Generations, Culture and Society*. Buckingham : Open University Press.

- Frei, N. (2009) Deutsche Lernprozesse: NS-Vergangenheit und Generationenfolge seit 1945. Frei, N. *1945 und wir: Das Dritte Reich im Bewußtsein der Deutschen*. München : Deutscher Taschenbuch.
- Fulbrook, M. (2011) *Dissonant Lives: Generations and Violence through the German Dictatorships*. Oxford : Oxford University Press.
- Goltz, A. (2011) Generations of 68ers: Age Related Constructions of Identity and Germany's '1968'. *Cultural and Social History*, 8, 4, 473–490.
- Gudule, L.; Pētersons, E. (2012) Latvijas paaudžu anatomija. Pieejams: www.slideshare.net/DDBLatvia/paaudu-anatomija (15.06.2019.).
- Hobsbawm, E. (1995) *Age of Extremes: The Short Twentieth Century 1914–1991*. London : Abacus.
- Jõesalu, K. (2016) We were the children of a romantic era: nostalgia and the nonideological everyday through the perspective of a 'Silent Generation'. *Journal of Baltic Studies*, 47, 4, 557–577.
- Kaprāns, M.; Procevska O. (2013) Latvijas sociālās atmiņas monitorings: Ziņojums Nr. 1. Rīga. Pieejams: oldweb.km.lv/lv/doc/jaunumi/jaunumi_2013/socialas_atminas_monitorings.pdf (15.06.2019.).
- Kaprāns, M.; Saulītis A. (2017) Latvijas sociālās atmiņas monitorings: Ziņojums Nr. 2. Rīga. Pieejams: www.academia.edu/32932266/Latvijas_soci%C4%81l%C4%81s_atmi%C4%81nas_monitorings_2017 (15.06.2019.).
- Koroļeva, I.; Mierīņa, I.; Rungule, R. (2014) *Profesiju prestižs un izvēle jauniešu vidū: divu paaudžu salīdzinājums*. Rīga : LU Akadēmiskais apgāds.
- Levada, Ju. (2011) Pokolenija XX veka: vozmožnosti issledovanija. Levada, Ju. *Sočinenija: Problema čeloveka*. Moskva: Karpov.
- Lorencs, J. (2019) Kas bijām mēs – paaudze, kas atguva Latvijas neatkarību? *Latvijas Avīze* (04.05.2019.).
- Mannheim, K. ([1952] 1997) The problem of generations. *Collected Works of Karl Mannheim*, 5. London : Routledge, 276–320.
- Matīsa, K (2019) Filmas “Kaza kāpa debesīs” recenzija. Brīvā gara reputācija. *Diena* (13.04.2019.).
- Nugin, R.; Kannike, A.; Raudsepp, M. (2016) *Generations in Estonia: Contemporary Perspectives on Turbulent Times. Approaches to Culture Theory*, 5. Tartu : University of Tartu Press.
- Palmberger, M. (2016) *How Generations Remember: Conflicting Histories and Shared Memories in Post-War Bosnia-and-Herzegovina*. London : Palgrave Macmillan.
- Reulecke, J. (2008) Generation/Generationality, Generativity, and Memory. Erlland, A.; Nünning, A.; Young, S. B. (eds.) *Cultural Memory Studies: An International and Interdisciplinary Handbook*. Berlin : Walter de Gruyter.
- Saliniece, I. (2015) Toreiz un tagad: Latvijas vēstures “smagie” notikumi mūsdienu uztverē. Stašulāne, I. (red.) *Kultūras studijas: Zinātnisko rakstu krājums, VII: Vēsturiskā atmiņa*. Daugavpils : DU akadēmiskais apgāds “Saulē”, 7–45.
- Sayner, J. (2007) *Women without a Past?: German Autobiographical Writings and Fascism*. Amsterdam, NY : Rodopi.
- Strauss, W.; Howe, N. (1991) *Generations: The History of America's Future, 1584–2069*. New York : Quill William Morrow.
- Thomson, A. (2016) Australian Generations?: Memory, Oral History and Generational Identity in Postwar Australia. *Australian Historical Studies*, 47, 1, 41–57.
- Vails, P.; Genis, A. (2006) *60. gadi. Padomju cilvēka pasaule*. Rīga : Jumava.
- Valpēters, E. (sast.) (2010) *Nenocenzētie. Alternatīvā kultūra Latvijā. XX gs. 60-tie un 70-tie gadi*. Rīga : Latvijas Vēstnesis.
- Voronkov, V. M. (2005) Proekt «šestidesatnikov». Levada, Ju. (sast.) *Otcy i deti: Pokolenčeskij analiz sovremennoj Rosii*. Moskva : Novoe literaturnoe obozrenie.
- Wangler, A. (2012) *Rethinking History, Reframing Identity: Memory, Generations, and the Dynamics of National Identity in Poland*. Heidelberg : Springer VS.
- Žilinskienė, L.; Ilic, M. (2018) Changing family values across the generations in twentieth-century Lithuania. *Contemporary Social Science*, doi: 10.1080/21582041.2018.1516297 (12.07.2019.).

Summary

Edmunds Šūpulis, Kaspars Zellis

Historical Generations of the 20th Century and their Identification through Latvian Life Stories

This paper highlights the different approaches used to understand the concept of generation. It seeks to identify various age cohorts as cultural entities. Our approach follows Karl Mannheim's sociological analysis of "The Problem of Generations" (1928), this being one of the first theoretical works on the sociological concept of generation. According to Mannheim generation refers to an age-defined subgroup in which individuals are exposed to and shaped by similar historical events and experiences. For us, the question of generations is neither about lineage nor descent within a family, nor the perception of generation merely as a group in society that shares the same birth date within a certain time period. Drawing on relevant theories in the field, we argue that generations exist as specific collective identities with substantial historical significance.

While the concept of generation has a long history in Western popular and academic realms, its use in Latvia is still underdeveloped. Recent studies have shown how commemoration and remembrance processes in Latvian society shape collective memories and promote their transmission across generations. Historic shifts, wars and changes in political regimes as well as in value systems have left a deep impact on people's biographies especially in Eastern Europe and the Baltic States. What kinds of historical generations can scholars identify studying biographies and narratives? Historical turning points have driven the dynamics of generation formation and opened up questions about the subtle generational consciousness among age cohorts in Latvia. We use biographical interviews from the National Oral history archive in Riga to delineate a sense of generational belonging. The emphasis is on how traumatic events shape cultural identity during the formative years of life in story tellers. This has allowed us to refine the generational model and to identify six distinct generations in Latvia during the twentieth century.